

Simpozij

SLOVENSKA SPRAVA

(ob tridesetletnici pravne slovesnosti v Rogu in ob stoletnici rojstva nadškofa dr. Alojzija Šuštarja)

PRIPRAVLJALNI ODBOR

Tadej Bajd
Tine Hribar
Jože Krašovec
Peter Vodopivec

Na naslovnici je del podob z mozaika p. Marka Ivana Rupnika v kapeli Božjega usmiljenja ob grobišču v Kočevskem Rogu.

24. junij 2020

Slovenska akademija znanosti in umetnosti

Je Prešernov klic iz *Zdravljice* »edinost, sreča, sprava k nam naj nazaj se vrnejo« dandanes obrnjen bolj k preteklosti ali k prihodnosti? Smemo upati, da bomo kdaj poleg obstoječega pravno nejasnega *spomenika* postavili tudi jasen *obelisk* sprave? Še lahko verjamemo v uresničitev prešernovske želje, da »koder sonce hodi, prepir iz sveta bo pregnan« in da bomo tudi doma kdaj zaživelι pravno? Še lahko dosežemo dialoško argumentiran pogovor o odgovornosti za tragične slovenske delitve v naši zgodovini? Kaj narediti, popraviti in pripraviti, da bi lahko živeli pravno? Četudi ne v človeka presegajoči čisti ljubezni, pa vendarle brez ubijalskega sovraštva?

Kljub spravi z mrtvimi in slovenski osamosvojitvi pa vse bolj pogosto slišimo, da dejanske sprave nismo uresničili.

»Vedno znova sem poudarjal, da si moramo prizadevati za spravo med živimi, ko smo vsaj formalno dosegli spravo z mrtvimi. Žal tudi kristjani niso bili vedno pripravljeni na tako spravo. Večkrat slišim ugovor: Najprej bomo malo obračunali. Vedno znova pa mora Cerkev spominjati na Kristusove besede: Oče, odpusti jim, saj ne vedo, kaj delajo. (Luk 23,34)«

Alojzij Šuštar: Spravne slovesnosti – plamenček upanja na slovensko spravo
(Cerkev v svetu 32/1998, 5-6, str. 105)

PROGRAM

9.00 UVOD

Pozdravne besede predsednika SAZU akad. Petra Štiha

Uvodni nagovor predsednika pripravljalnega odbora akad. Tadeja Bajda: **Slovenska sprava in slovenski akademiki**

Poziv državnemu zboru in vladi Republike Slovenije, Delo, 15. April 1995

Trije poudarki (gremija) pogovorov o prihodnosti Slovenije pri predsedniku Republike Slovenije dr. Janezu Drnovšku, Ljubljana, 29. december 2003

Izjava Slovenske akademije znanosti in umetnosti o kršitvah človekovih pravic v Sloveniji po drugi svetovni vojni 2. junij 2009 (besedilo za interno razpravo na SAZU)

Za pravico do groba (pismo predsedstva SAZU predsedniku Vlade Republike Slovenije, Delo, 16. septembra 2014)

9.15 – 11.00

PRIČEVANJA

Janez Gril: **Sprava – resnica in sočutje**

Spomenka Hribar: **Kultura (Nova revija) in spravna slovesnost v Rogu**

Peter Kovačič Peršin: **Pričevanje o spravi**

(o vlogi Komisije za reševanje vprašanj prikritih grobišč)

Pavel Jamnik: **Kriminalistični projekt »Sprava«**

Mitja Ferenc: **Odkrivanje grobišč in pieteta**

11.15 – 13.00

OSNOVE IN MEJE (SLOVENSKE) SPRAVE

Jože Krašovec: **Svetopisemske osnove sprave**

Mari Jože Osredkar: **Sprejemanje drugačnosti je temelj sobivanja**

Anton Stres: **Slovenska sprava**

Peter Vodopivec: **O zavzemanju za zgodovinski spomin v Španiji in spravo v Sloveniji**

Tine Hribar: **Kaj je in kaj ni vsebina sprave**

13.30 – 15.00

DO SPRAVE IN S SPRAVO

Bojan Godeša: **Izjava predsedstva o narodni in državljanski pomiritvi in Izjava Škofovske konference o narodni spravi – 30 let pozneje**

Blaž Mesec: **Kako do sprave?**

Tomaž Erzar: **Ranjeni in ranljivi narod – zgodbe, ki jih želimo povedati svojim otrokom**

Aleš Gabrič: **Raznolikost bogati poglede na preteklost**

Lenart Škof: **Sveta vez življenja in smrti: meditacija o spravi**

15.00 – 16.00

RAZPRAVA

Slovenska sprava in slovenski akademiki

Tadej Bajd

Jože Udovič, akademik, pesnik in partizan je v svoj dnevnik leta 1979 zapisal naslednje misli: »Slepci, pijani zmage, s tem dejanjem ste si sami sodili. Kaj je bilo tega treba! Toliko ste obsojali strahote belega terorja. Niste pa pomislili, da bo to dejanje spodkopalo, kar ste tedaj začenjali. Kakšna strahota, kakšna groza. Ko bi bili te ljudi pustili žive, bi jim dali delo, bi bila danes vrsta ljudi na naši strani.«

Člani Slovenske akademije znanosti in umetnosti smo se večkrat oglasili v zvezi z množičnimi poveljnimi poboji. Odmevna je bila kratka izjava, ki je leta 1995 izšla v časopisu Delo. Med šestdesetimi podpisniki najdemo dvanajst akademikov. Državnemu zboru in vladi smo postavili vrsto zahtev, med njimi sprejetje zakona o popravni krivic žrtvam komunističnega nasilja in zagotovitev označitve vseh množičnih grobišč.

Šest akademikov je sodelovalo v pogovorih o prihodnosti Slovenije pri predsedniku republike dr. Janezu Drnovšku leta 2003. Eden od ciljev pogovorov je bil vzpostavitev dialoga različno mislečih, z njim pa kritičnega pretresa obstoječega stanja ter iskanja konsenza za našo prihodnost v evropskih povezavah in globalizacijskih procesih. V pogovoru o vrednotah so opozorili na velik pomen spoštljivega odnosa do preteklosti. Zavzeli so se, da je treba obsoditi množične poveljne umore kot etično, človeško in družbeno nevredna dejanja, njihove žrtve pa ohraniti v dostojnem spominu tudi z napisi na spominskih obeležjih.

Leta 2009 je bila na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti ustanovljena komisija, katere cilj je bil pripraviti predlog izjave o kršitvah človekovih pravic v Sloveniji po drugi svetovni vojni. Namen razmeroma dolgega besedila, zapisanega na štirih straneh, je bil opozoriti na tista ravnanja, ki so bila v navzkrižju celo z minimalnimi etičnimi standardi svoje dobe, pa tudi v nasprotju z veljavnimi zakoni in mednarodnimi dogovori o spoštovanju človekovih pravic. Predsedstvo je upalo, da bi izjava Akademije kot uglednega, politično nevtralnega foruma prispevala v javno razpravo in v prevladujoče javno mnenje več uravnoteženega etičnega preudarka. Predsedstvo je želelo, da bi bila izjava sprejeta s konsenzom vseh akademikinj in akademikov. Ker se to ni zgodilo, izjava ni prišla v javnost.

Leta 2014 smo predsedniku vlade poslali poziv z naslovom *Za pravico do groba*. Vanj smo zapisali, da pomorjeni niso bili izbrisani le iz knjige živih ampak tudi iz knjige mrtvih. Zločin nad njimi ni bil le zločin zoper svetost življenja, ampak tudi zoper posvečenost mrtvih. Ni jim bila odvzeta le pravica do življenja, ampak tudi pravica do groba. Poziv smo podpisali člani predsedstva Slovenske akademije. Objavljen je bil tudi v dnevniku Delo.

V istem časopisu sem dve leti kasneje prebral, da je bil izkop v Hudi jami zasutih žrtev poveljnega nasilja, postavitev kostnice pred jamo in pokop nepokopanih morda vendarle posledica našega poziva.

Poziv državnemu zboru in vladi Republike Slovenije

Dan za dnem dobivamo informacije o tem, kako različne slovenske ustanove (državne in nedržavne) tekmujejo med seboj, da bi čim opazneje proslavile 50. obletnico »zmage nad fašizmom in nacizmom«.

Podpisani ugotavljamo:

- letos mineva 50 let od konca druge svetovne vojne;
- mineva 50 let od konca italijanske, madžarske in nemške okupacije Slovenije;
- mineva pa tudi 50 let od uradne uveljavitve komunističnega režima v Sloveniji.

Zato podpisani zahtevamo:

- državni zbor naj še v tem letu ugotovi, da je komunistični režim v povojnem obdobju sistematično kršil temeljne človekove pravice slovenskih državljanov;
- državni zbor naj ugotovi, da so državni organi v povojnem obdobju organizirano izvrševali zločine nad državljani Slovenije (množični poboji, posamezni poboji brez sodnega dokaza krivde, stalinistični procesi industrialcem, obrtnikom, kmetom, duhovnikom in drugim izobražencem);
- državni zbor naj ugotovi, kateri državni organi so izvrševali te zločine in kdo jim je dajal takšna navodila;
- državni zbor naj končno sprejme zakon o popravni krivic žrtvam komunističnega nasilja in o razveljavitvi vseh povojnih političnih procesov kot nezakonitih, nelegitimnih in pravno neveljavnih;
- državni zbor naj zagotovi, da se označijo vsa množična grobišča in grobovi posameznikov, ki so bili pomorjeni v imenu revolucije. Ta pravica do groba je osnovna človeška in civilizacijska pravica in zahteva, ki je znana že od antične Antigone dalje;

– vlada Republike Slovenije naj zagotovi, da bodo ustrezna ministrstva pravočasno pripravila informacije, ki jih potrebuje državni zbor za gornje ugotovitve.

Podpisniki izhajamo iz prepričanja, da zgodovinskega spomina ni možno pozabiti niti izbrisati, temveč ga je treba na kulturni način premagati in preživeti.

Podpisniki poziva državnemu zboru in vladi Republike Slovenije: **dr. Janez Jerovšek**, univ. prof.; **dr. Ljubo Sirc**, ekonomist; **dr. Jan Makarovič**, univ. prof.; **dr. Miha Brejce**, univ. prof.; **dr. Ivan Urbančič**, znanstv. svetnik; **dr. Ivan Svetlik**, univ. prof.; **Jože Snoj**, pisatelj; **dr. Janez Bernik**, univ. prof.; **Niko Grafenauer**, pesnik; **Lojze Lebič**, skladatelj; **dr. Janko Kos**, univ. prof.; **dr. Primož Simoniti**, univ. prof.; **Aleksander Zorn**, urednik; **Andrej Hieng**, pisatelj; **Lojze Kovačič**, pisatelj; **dr. Lojze Marincek**, znanstv. svetnik; **dr. Jože Duhovnik**, univ. prof.; **dr. Andrej Inkret**, univ. prof.; **dr. Marko Kos**, univ. prof.; **Drago Jancar**, pisatelj; **Andrej Alpenc**, dipl. ing.; **dr. Ernest Vrščec**, univ. prof.; **dr. Mišo Jezernik**, sociolog; **dipl. arh. Janez Lajovic**, arhitekt; **dr. Frane Adam**, doc.; **Dane Zajc**, pisatelj; **mgr. Marijan Gnamuš**, univ. prof.; **Janez Markeš**, novinar; **mag. Vinko Vodopivec**; **Viktor Blažič**, publicist; **mag. Drago Demšar**, odvetnik; **dr. Joža Mahnič**, lit. zgod.; **Rudi Šeligo**, pisatelj; **dr. Sergej Gomišček**, univ. prof.; **dr. Gorazd Vesnaver**, univ. prof.; **dr. Marica Marolt-Gomi-**

šček, univ. prof.; **dr. Jože Kobe**, raziskovalec; **dr. Gabrijel Tomšič**, univ. prof.; **dr. Anton Jeglič**, univ. prof.; **dr. Peter Šuhel**, univ. prof.; **dr. Tine Valentinčič**, univ. prof.; **dr. Alenka Radšel**, univ. prof.; **dr. Janez Marolt**, univ. prof.; **dr. Peter Gosar**, univ. prof.; **Dare Valič**, igralec; **dr. Slavko Rakovec**, univ. prof.; **dr. Ludvik Vidmar**, zdravnik; **dr. Vlado Brinovec**, doc.; **dr. Milan Štrukelj**, univ. prof.; **dr. Janez Žumer**, zdravnik; **dr. Franc Svete**, zdravnik; **dr. Andrej Bručan**, zdravnik; **dr. Matija Horvat**, univ. prof.; **dr. Božo Kralj**, univ. prof.; **dr. Jože Bertole**, zdravnik; **dr. Zvone Zajdela**, univ. prof.; **dr. Savo Leonardis**, univ. prof.; **dr. Janez Trontelj**, univ. prof.; **dr. Tadej Bajd**, univ. prof.; **dr. Dušan Fefer**, univ. prof.; **dr. Jurij F. Tasič**, univ. prof.

Trije poudarki

gremija pogovorov o prihodnosti Slovenije pri predsedniku Republike Slovenije

Člani gremija, ki sodelujemo na pogovorih o prihodnosti Slovenije pri predsedniku republike dr. Janužu Drnovšku, ugotavljamo, da so prve tri razprave v veliki meri izpolnile naša pričakovanja in pričakovanja javnosti. Številni intelektualci so svobodno in kompetentno razgrnili svoja mnenja o najpomembnejših prioritetah naše zunanje politike, izrazili različne poglede na stanje duha in vrednot v slovenski družbi ter razgrnili probleme znanja in znanosti v zvezi s potrebami in možnostmi prihodnjega razvoja naše države na tem področju.

Ob vseh treh pogovorih so se v javnosti razvile razprave, ki so z dopolnili ali kritičnimi mnenji razširile prostor relevantnega premišljevanja o slovenski sedanjosti in prihodnosti. Na ta način so pogovori že dosegli enega od ciljev, ki smo si ga zastavili: vzpostavitev dialoga različno mislečih, z njim pa kritičnega pretresa obstoječega stanja ter iskanja konsenza za našo prihodnost v evropskih povezavah in globalizacijskih procesih. Čeprav so bili izdelani obsežni povzetki razprav, skupaj s priporočili državnim organom o nekaterih razvojnih vprašanjih, člani gremija želimo posebej opozoriti na nekatere poudarke, ki so se izoblikovali na dosedanjih pogovorih.

1. Slovenske izkušnje med osamosvajanjem, mednarodnim priznanjem samostojne države ter pogajanjem za članstvo v EU in NATO potrjujejo neločljivo povezanost med notranjo in zunanjo politiko. Prihodnja zunanja politika, posebej po vstopu v EU in NATO, mora temeljiti na ustvarjalnosti in ne zgolj na odzivanju na mednarodne dogodke. Takšno, v razpravi prevladujoče mnenje zahteva vključevanje vseh delov slovenske družbe v kreiranje konkretne zunanje politike, ki bo imela svoj izviren glas in težo na evropskem in svetovnem prizorišču. Samo na ta način lahko dosežemo uveljavljanje svojih interesov in vrednot v mednarodni skupnosti, kot so mir, varnost, demokracija, strpnost, človekove pravice, spoštljiv odnos do preteklosti, odgovoren odnos do narave in enakopravno obravnavanje

drugačnosti, ki izvira iz razlik v kulturnem, verskem in socialno-političnem razvoju prebivalstva naše države.

2. Pogovor o vrednotah je predvsem poudaril vrednote, na temelju katerih Slovenija oblikuje sedanjost in prihodnost, ter opozoril tudi na velik pomen spoštljivega odnosa do preteklosti. Posebej živahna in deloma tudi kontroverzna razprava se je razvila o vrednotah, ki integrirajo ali razdvajajo slovensko družbo. Pozornost nekaterih razpravljavcev, posebej pa javnosti, je močno pritegnilo vprašanje o še zmeraj bolečih in nerazrešenih etičnih in pravnih vprašanjih, povezanih s povojnimi ubojji v Sloveniji.

V smislu moralne dolžnosti ohranjanja spomina (v Sloveniji) ne smemo pozabiti okupatorskega nasilja, žrtve nacizma in fašizma pa moramo, kakor doslej, še naprej ohraniti v spoštljivem posamičnem in kolektivnem javnem spominu. Na žalost pa je še zmeraj etično nejasen in formalno neurejen naš odnos do povojnih ubojev, ki jih je že v času miru in vzpostavljenosti oblasti zagrešila partijska diktatura. Množične povojne umore, kakor tudi vse druge oblike preganjanja, je treba obsoditi kot etično, človeško in družbeno neuredna dejanja, njihove žrtve pa ohraniti v dostojnem spominu tudi z napisi na spominskih obeležjih, ki naj ustrezajo resnici in pietetnemu odnosu do mrtvih. Sedanja zakonska rešitev v primeru, ko gre za žrtve komunistične revolucije, temu ne ustreza. Če se želimo sproščeno posvetiti vprašanju današnjega in prihodnjega časa, si moramo v skupno zavest priklicati in zasidirati opozorilo, da se zločin in spozaba nad človeškim dostojanstvom med nami in tudi drugje na svetu nikoli več ne smeta ponoviti.

Ob tem želimo opozoriti na poziv, ki sta ga v skupni izjavi 29. oktobra 2003 na vse evropske države naslovila predsednika Nemčije in Poljske, Johannes Rau in Aleksander Kwasniewski, da »v duhu sprave in prijateljstva« »znova ovrednotimo in dokumentiramo vse pojave preganjanja v 20. stoletju na evropskih tleh«, ob tem pa bi morali, po njunem mnenju, »ohranjati spomin na žrtve« in si prizadevati, da jih nikoli ne bi več zagrešili.

3. Zadnja letošnja razprava – o znanju in znanosti – je poudari-

la predvsem potrebo po bolj intenzivnem sodelovanju znanosti z družbo in gospodarstvom. Na strani znanosti je potrebno to sodelovanje vzpodbujati tudi s finančnimi mehanizmi, na strani gospodarstva pa z zaposlovanjem znanstvenikov in raziskovalcev v razvojnih jedrih. Na področju osnovnih raziskav je treba bolj odločno podpirati izjemnost, saj je naša znanost in povprečju sicer razvita, manjka pa nam izjemnih posameznikov in raziskovalnih skupin. Posebno skrb moramo nameniti tudi izobraževanju in raziskovalnemu delu v tretjem življenjskem obdobju. V skladu z ambicioznimi evropskimi načrti za razvoj znanosti in povečanje evropske kompetitivnosti moramo povečevati vlaganja v znanost in visoko šolstvo, ki pa ne morejo biti koristno porabljeni, če se ne bomo odločili za razvojne prioritete in v skladu z njimi čimprej oblikovali nacionalni raziskovalni program. Podpiramo številne predloge, ki se zavzemajo za spremembe, ki v celotnem izobraževalnem procesu v vseh življenjskih obdobjih težijo za dvigom splošnega znanja v Sloveniji. To pomeni, da je mogoče uveljaviti koncepte in prakse »stalno učeče se družbe« samo s stalnim izobraževanjem ne glede na kraj in življenjsko obdobje. Storit bi bilo treba vse, kar je mogoče, da bi se raziskovalci lahko hitro usposabljali za evropske komunikacije ter za dogovarjanje in povezave na ravni evropskih ustanov in organizacij.

S temi poudarki člani gremija ne ponujamo pragmatičnih rešitev. Pogovori pri predsedniku republike ne morejo nadomestiti nobene oblike demokratičnega odločanja. Kot je poudarjeno na začetku, želimo kakor v letošnjem tudi v prihodnjem letu sprožiti svobodno izmenjavo mnenj in strokovnih pogledov ter vzpostavljati kulturo dialoga. Obstajajo stvari, ki presegaajo naše nazorske usmeritve in politična prepričanja, obstajajo problemi, ki jih bomo morali reševati konsenzualno. Zato želimo vztrajati pri iskanju skupnih pogledov na našo evropsko prihodnost in vzpodbujati javno odgovornost za dobro republike in njenih državljanov.

Ljubljana, 29. decembra 2003
Akad. dr. France Bernik, prof. dr. France Bučar, akad. dr. Tine Hribar, akad. drago Jančar, akad. dr. Jože Krašovec, prof. dr. Jože Mencinger, prof. dr. Ivan Rozman, akad. dr. Boštjan Žekš

RADIJSKA KATEHEZA na RADIU OGNJIŠČE

V SREDO, 14. januarja, se bomo spomnili božičnega

Izjava Slovenske akademije znanosti in umetnosti

o kršitvah človekovih pravic v Sloveniji po drugi svetovni vojni

(2. 6. 2009, besedilo za interno razpravo na SAZU)

Konec druge svetovne vojne se je Jugoslavija po zaslugi partizanskega narodno osvobodilnega protiokupatorskega boja uvrstila med zmagovite zavezniške in antifašistične države. S tem je Slovenija zakoličila nove meje, ki skoraj sovpadajo z etničnimi, si ponovno zagotovila dostop do morja in postavila temelje svoje državnosti. Toda v nasprotju z zahodnimi med vojno okupiranimi državami, kamor se je naglo vračal pravni red skupaj s ponovno vzpostavljenimi demokratičnimi institucijami, je jugoslovanska nova oblast, ki jo je vodila Komunistična partija, po vzoru Sovjetske zveze in v skladu s svojo revolucionarno usmeritvijo, navzočo že med NOB, začela sistematično obračunavati s svojimi medvojnimi nasprotniki, ne da bi pri tem upoštevala najosnovnejša pravna in civilizacijska načela.

Pri tem ni šlo toliko za pobijanje pripadnikov okupatorskih vojska, kolikor za likvidiranje »notranjega sovražnika«, predvsem medvojnih sodelavcev okupatorskih oblasti. To je bila posledica zapletenih razmerij pred, zlasti pa med drugo svetovno vojno, ko je bil slovenski narod nesrečno razklan. V tem je bila ena od kali za bratomorni medvojni spopad, v katerem so se prepletali štirje elementi. Na izhodišču je bila okupacija, ki je izzvala upravičen *upor* proti okupatorjem - Nemcem, Italijanom in Madžarom. Tega pa je komunistična partija prežela z revolucijo in iz nje izvirajočim usodnim *nasiljem*. To je v osrednjem delu slovenskega naroda, večinsko katoliškem, povzročilo upravičen *odpor*, ki pa se je žal sprevrgel v *kolaboracijo* z okupatorjem. Čim bolj se je bližal konec vojne, tem hujši so bili spopadi med partizani in domobranci.

Največ množičnih usmrtitev je bilo zato prav po koncu vojne v maju in juniju 1945, posamične skrivne likvidacije pa so se opravljale tudi pozneje. Množične likvidacije so izvajale posebne vojaške enote slovenskih partizanov in jugoslovanske vojske, ki se je v zaključnih vojnih operacijah znašla v Sloveniji. Število brez sojenja umorjenih vrnjenih beguncev presega število 14.000 Slovencev, na slovenskih tleh pa je bilo pobitih tudi veliko, doslej še ne natančno ugotovljeno število hrvaških, srbskih in drugih beguncev, vojakov in civilistov, Italijanov in pripadnikov nemške manjšine v Sloveniji. Poboji civilistov in pripadnikov protipartizanskih enot brez ustreznih sodnih ali kakršnih koli pravnih postopkov so bili v času, ko so bili storjeni, kazniva in protipravna dejanja, ki so kršila temeljna pravna načela civiliziranih narodov, med katera sodita načeli krivdne odgovornosti in postopkovnosti prava. Komunistični voditelji so v vojaških osebah in civilistih, ki so jih zbirali v zaporih in koncentracijskih taboriščih, videli bodisi

kolaborante in izdajalce bodisi potencialne politične nasprotnike, ki bi v zaostrenih mednarodnih odnosih in težavnih razmerah doma lahko ovirali utrjevanje nove oblasti in že začeti revolucionarni proces. Kljub temu političnemu stališču pomenijo poveljni poboji s pravnega stališča huda kazniva dejanja, z moralnega vidika krute zločine, v družbeni perspektivi pa so zasejala med prebivalstvo globok strah in travme, ki so razklale in travmatizirale in boleče zaznamovale tudi naslednje generacije. Zaradi teh dejanj, za katere je odgovorno tedanje vodstvo Komunistične partije, so se po pravici čutili prizadeti in brez krivde obtoženi tudi mnogi pripadniki osvobodilnega gibanja – komunisti, krščanski socialisti, Sokoli, kulturni delavci in vsi drugi, ki pri teh dejanjih niso sodelovali in ki so se odporu zoper okupatorja pogumno pridružili iz domoljubnih nagibov.

Zato člani Slovenske akademije znanosti in umetnosti menimo, da je množične poveljne umore, kakor tudi vse druge oblike politično motiviranih krivic, treba obsoditi kot protipravna, etično, človeško in družbeno nevredna dejanja. Njihove žrtve pa moramo ohraniti v dostojnem spominu, tudi z napisi na spominskih obeležjih, ki naj ustrezajo resnici in pietetnemu odnosu do mrtvih. Edino na ta način je tudi mogoče vrniti dostojanstvo osvobodilnemu boju, ki je po svojem temeljnem vzgibu pomenil samoobrambni odpor naroda, patriotsko tveganje in osebno žrtev udeležencev.

Poveljni poboji pomenijo najhujšo spozabo nad nedotakljivostjo človeškega življenja in najbolj kruto ter najbolj množično kršitev človekovih pravic v slovenski zgodovini.

Vrh Komunistične partije, ki je z Dolomitsko izjavo prevzel vodstvo osvobodilnega gibanja, po koncu vojne pa oblast, iz katere je postopoma izključil sopotnike drugačnih političnih usmeritev in ukinil vse demokratične institucije, pa je že s tem prevzel odgovornost tudi za kršitve človekovih pravic, ki so sledile v naslednjih letih.

Montirani politični procesi, ki so bili izpeljani po stalinistični doktrini, so se vrstili proti različnim »notranjim sovražnikom«. Med njimi so bili v javnosti posebej odmevni tako imenovani Nagodetov proces, »dachauski procesi«, procesi proti »kulakom«, trgovcem, duhovnikom in drugim skupinam prebivalstva. Izrečene so bile nekatere smrtne obsodbe in številne obsodbe na dolgaletne zaporne kazni. Na osnovi navedenih procesov so se vršile tudi zaplembe premoženja in odvzemi državljanskih pravic, mnogi ljudje so izgubili službe, posamezniki so bili javno stigmatizirani, pogosto so se znašli v težavah tudi njihovi sorodniki. V letih po osamosvojitvi Slovenije je bilo nekaj procesov ponovno odprtih; vsi so se končali s tožilčevo umaknitvijo obtožnice. Po sporu med jugoslovansko in sovjetsko partijo, ki je znan kot spor med Titom in Stalinom, so oblasti v koncentracijska taborišča na Golem otoku in drugod

zgolj na podlagi administrativnih odlokov zaprle tudi številne nekdanje partizane in komuniste in jih tam nečloveško mučile.

Tudi po tem, ko je Jugoslavija podpisala Splošno deklaracijo o človekovih pravicah, ki so jo Združeni narodi sprejeli 10. decembra 1948, skorajda ni bilo člena, ki ga oblasti ne bi kršile. Posebej pogosto je bil kršen 6. člen (»Nihče ne sme biti samovoljno zaprt, pridržan ali izgnan«), 12. člen (»Nikogar se ne sme nadlegovati s samovoljnim vmešavanjem v njegovo zasebno življenje, v njegovo družino, v njegovo stanovanje ali njegovo dopisovanje in tudi ne z napadi na njegovo čast in ugled«), 13. člen (»Vsakdo ima pravico zapustiti katero koli državo, vključno svojo lastno, in vrniti se v svojo državo«), 17. člen (»Vsakdo ima pravico do premoženja, tako sam, kakor tudi skupno z drugimi... Nikomur ne sme biti premoženje samovoljno vzeto«), 18. člen (»Vsakdo ima pravico do svobodne misli, vesti in veroizpovedi; ta pravica zajema svobodo spreminjati prepričanje in vero kakor tudi nujno svobodno, javno ali zasebno izražanje, bodisi posameznika ali v skupnosti z drugimi, s poučevanjem, v praksi, z bogoslužjem in opravljanjem obredov«), 10. člen (»Vsakdo ima pravico do svobode mišljenja in izražanja, všteti pravico, da nihče ne sme biti nadlegovan zaradi svojega mišljenja, in pravico, da lahko išče, sprejema in širi informacije in ideje s kakršnimi koli sredstvi in ne glede na meje«), 20. člen (»Vsakdo ima pravico do svobodnega in miroljubnega zbiranja in združevanja«). Posebno 21. člen (»Vsakdo ima pod enakimi pogoji pravico do javnih služb v svoji državi«) pa se je z zahtevami o »moralnopolitični neoporečnosti«, ki so se pojavljale v javnih razpisih, kršil še v sedemdesetih in osemdesetih letih.

O vseh teh kršitvah obstaja bogata dokumentacija v publikacijah, večinoma objavljenih po letu 1990, v arhivih in zgodovinskih znanstvenih raziskavah.

Povedati pa je treba tudi to, da je na nekaterih področjih človekovih pravic prišlo tudi do sprememb v dobri smeri. Tako je bila takoj uveljavljena volilna pravica za ženske, pravice do izobrazbe ter zdravstvenega in socialnega varstva pa so se razširile na vse prebivalstvo in so bile tudi po mednarodnih merilih zgledno urejene. Postopoma se je izboljševal tudi položaj na področju pravosodja. Med svetle točke delovanja pravosodnega sistema sodi v obravnavanem obdobju zlasti odprava smrtne kazni (1989) in njeno neizvajanje v praksi od leta 1957. Politični procesi so postajali redkejši; med najodmevnejše kršitve iz tega obdobja sodi proces proti filozofu Jožetu Pučniku, ki je bil obsojen na dolgoletno zaporno kazen zaradi članka v reviji *Perspektive*. Kljub temu so se sčasoma izboljšale tudi možnosti svobodnega izražanja na znanstvenem in kulturnem področju. Med zadnjimi posegi politike v to svobodo v Sloveniji sta bili ukinitvi kulturnih revij *Revija 57* in *Perspektive* ter zamenjavi uredništva *Naše sodobnosti* in *Problemov*. Potem v osemdesetih letih praktično ni bilo več izvirnega ali prevodnega literarnega

ali dramskega dela, ki ga ne bi bilo mogoče objaviti. Konec šestdesetih let je Jugoslavija odprla svoje meje, kar je pomenilo svobodnejši pretok blaga, ljudi in idej. Med najbolj znane kršitve ob koncu osemdesetih let sodi proces proti »četverici« in obtožnice, vložene zoper sodelavce Nove revije. To pa je bil že čas širokega gibanja za demokracijo, ki se mu je prilagodila tudi Zveza komunistov Slovenije. Ustanovile so se politične stranke in vse bolj svobodno so delovali mediji javnega obveščanja.

Slovenska akademija znanosti in umetnosti ocenjuje, da je bilo obdobje slovenske zgodovine med letoma 1945 in 1989 čas pogostih in hudih kršitev človekovih pravic. Teh dejanj, zlasti množičnih pobojev vrnjenih pripadnikov domobranske vojske in številnih civilistov, ne more opravičiti zapleteni mednarodni položaj po drugi svetovni vojni. Prav tako jih ne more upravičiti želja Komunistične partije, da bi z odstranjevanjem političnih nasprotnikov na montiranih procesih olajšala pot do revolucionarne preobrazbe v pravičnejši družbeni red. Obdobje prvotne represije se je sicer zlagoma umirilo, veliki večini državljanov je bilo omogočeno izobraževanje in uveljavljanje socialnih pravic, vendar so se posamične kršitve dogajale še vse do prehoda v demokratično družbo in samostojno državo.

Po mnenju članov SAZU je demokratična Slovenija po svojih možnostih dolžna popraviti vse krivice, ki so se dogajale v tem obdobju. Deloma je bilo to že storjeno z razveljavitvijo sodb in vrnitvami premoženja ter odškodninami političnim zapornikom, številni primeri pa še zmeraj ostajajo nerešeni. Poleg pravnih poti je treba poiskati tudi pot k novemu družbenemu sožitju, ki ne bo več obremenjeno s preteklostjo. Izključiti je treba pavšalno obsojanje vseh državljanov, ki so živeli in delali v tem obdobju, se izobraževali in ustvarjali na svojih področjih. Za to dobo je ostalo tudi veliko socialnih, gospodarskih, znanstvenih in kulturnih dosežkov, ki se jim demokratična Slovenija ne more odpovedati. Mora pa z obsodbo kršitev človekovih pravic sprejeti tudi jasno vednost o tem, kar se je dogajalo, razviti sočutje in spoštovanje do žrtev teh kršitev in se zavezati k splošnemu soglasju, da se kaj podobnega ne sme nikoli več zgoditi.

akad. Alenka Šelih

akad. Janez Bernik

akad. Valentin Hribar

akad. Drago Jančar

akad. Marijan Pavčnik

akad. Jože Pirjevec

akad. Jože Trontelj

Prejeli

smo

Za pravico do groba

Spoštovani predsednik vlade Republike Slovenije prof. dr. Miro Cerar, odkar je človek človek, se obredno poslavlja od svojih mrtvih. Posvečenost mrtvih je pravrednota človeka in njegove človečnosti. Od antičnih Grkov naprej, od Sofoklejeve Antigone pa pokop ni le vrednota, ampak tudi dolžnost. Antigona uveljavlja pravico do groba: od tirana Kreona zahteva, da ji dovoli pokopati nepokopanega brata Polinejka. Čeprav ga ima oblast za izdajalca, je nepopustljiva v svoji zahtevi, vse do svoje smrti.

Prihodnje leto bomo praznovali petindvajsetletnico slovenskega osamosvojitvenega plebiscita in sedemdesetletnico konca 2. svetovne vojne: konca, ob katerem se spominjamo osvoboditve izpod okupatorja, hkrati pa pomorov, ki jih je tedaj zagrešila nova oblast. V ta spomin sodi tudi tisto, kar se je z žrtvami povojnega revolucionarnega nasilja dogajalo v preteklih desetletjih. Pomorjeni niso bili izbrisani le iz knjige živih, ampak tudi iz knjige mrtvih. Zločin nad njimi ni bil le zločin zoper svetost življenja, ampak tudi zoper posvečenost mrtvih. Ni jim bila odvzeta le pravica do življenja, ampak tudi pravica do groba. Odprti pričevalec takšnega dvojnega zločina je Huda jama, najočitnejši dokaz, da Slovenci tudi v lastni, samostojni državi nismo izpolnili dolžnosti do nepokopanih mrtvecev.

Mineva pet let, odkar je rudarski ekipi uspelo odstraniti vse prepreke in se dokopati do prvih žrtev. Pred tremi leti je oblast izkopavanje žrtev prekinila. Danes smo pred tem, da Huda jama spet postane nedostopna. Znašli smo se pred grozljivo nevarnostjo, da neizkopane mrtvece za vselej zavržemo, izkopane mrtve pa pustimo nepokopane. Če se to zgodi, bomo vsi državljani Republike Slovenije sokrivi izpostavljene sveto-skrunske opustitve. Zelo hitro se bliža čas, ko se bodo zlomili leseni podporniki in zrušili rovi, zaradi česar bo zasut tudi jašek z mrtvimi, tako da nikdar več ne bomo prišli do žrtev. Če Hude jame ne bomo sanirali zelo hitro, v najkrajšem času, še letos, bodo posledice boleče in nepopravljive. Če bomo ob tem še naprej molčali in ne bomo povzdignili svojega glasu, to pomeni, da ne prevzemamo odgovornosti niti do samih sebe niti pred slovenskim narodom in da se bomo še naprej pridruževali zaroti, ki nas obdaja že desetletja.

Spoštovani predsednik vlade RS prof. dr. Miro Cerar, kot narod smo Slovenci občestvo živih in mrtvih, zato v imenu Akademije znanosti in umetnosti kot vrhovne slovenske kulturne ustanove pričakujemo, ne brez velike skrbi, da bo vlada ustrezno ukrepala in zagotovila: izkop v Hudi jami zasutih žrtev, postavitev kostnice pred Hudo jamo in pogrebni pokop do zdaj nepokopanih.

akad. prof. dr. Andrej Kranjc, akad. prof. dr. Jože Krašovec, akad. prof. dr. Uroš Skalerič, prof. dr. Peter Štih, akad. prof. dr. Andrej Inkret, akad. prof. dr. Janez Levec, akad. prof. dr. Robert Zorec, akad. Niko Grafenauer, akad. prof. dr. Franc Strle, akad. prof. dr. Peter Fajfar, akad. prof. dr. Matija Gogala, akad. prof. Lojze Lebič, akad. prof. dr. Tadej Bajd,

Za pravico do groba

Spoštovani predsednik vlade Republike Slovenije prof. dr. Miro Cerar, odkar je človek človek, se obredno poslavlja od svojih mrtvih. Posvečenost mrtvih je pravrednota človeka in njegove človečnosti. Od antičnih Grkov naprej, od Sofoklejeve Antigone pa pokop ni le vrednota, ampak tudi dolžnost. Antigona uveljavlja pravico do groba: od tirana Kreona zahteva, da ji dovoli pokopati nepokopanega brata Polinejka. Čeprav ga ima oblast za izdajalca, je nepopustljiva v svoji zahtevi, vse do svoje smrti.

Prihodnje leto bomo praznovali petindvajsetletnico slovenskega osamosvojitvenega plebiscita in sedemdesetletnico konca 2. svetovne vojne: konca, ob katerem se spominjamo osvoboditve izpod okupatorja, hkrati pa pomorov, ki jih je tedaj zagrešila nova oblast. V ta spomin sodi tudi tisto, kar se je z žrtvami povojnega revolucionarnega nasilja dogajalo v preteklih desetletjih. Pomorjeni niso bili izbrisani le iz knjige živih, ampak tudi iz knjige mrtvih. Zločin nad njimi ni bil le zločin zoper svetost življenja, ampak tudi zoper posvečenost mrtvih. Ni jim bila odvzeta le pravica do življenja, ampak tudi pravica do groba. Odprti pričevalec takšnega dvojnega zločina je Huda jama, najočitnejši dokaz, da Slovenci tudi v lastni, samostojni državi nismo izpolnili dolžnosti do nepokopanih mrtvecev.

Mineva pet let, odkar je rudarski ekipi uspelo odstraniti vse prepreke in se dokopati do prvih žrtev. Pred tremi leti je oblast izkopavanje žrtev prekinila. Danes smo pred tem, da Huda jama spet postane nedostopna. Znašli smo se pred grozljivo nevarnostjo, da neizkopane mrtvece za vselej zavržemo, izkopane mrtve pa pustimo nepokopane. Če se to zgodi, bomo vsi državljani Republike Slovenije sokrivi izpostavljenе svetoskrunske opustitve. Zelo hitro se bliža čas, ko se bodo zlomili leseni podporniki in zrušili rovi, zaradi česar bo zasut tudi jašek z mrtvimi, tako da nikdar več ne bomo prišli do žrtev. Če Hude jame ne bomo sanirali zelo hitro, v najkrajšem času, še letos,

bodo posledice boleče in nepopravljive. Če bomo ob tem še naprej molčali in ne bomo povzdignili svojega glasu, to pomeni, da ne prevzemamo odgovornosti niti do samih sebe niti pred slovenskim narodom in da se bomo še naprej pridruževali zaroti, ki nas obdaja že desetletja.

Spoštovani predsednik vlade RS prof. dr. Miro Cerar, kot narod smo Slovenci občestvo živih in mrtvih, zato v imenu Akademije znanosti in umetnosti kot vrhovne slovenske kulturne ustanove pričakujemo, ne brez velike skrbi, da bo vlada ustrezno ukrepala in zagotovila: izkop v Hudi jami zasutih žrtev, postavitev kostnice pred Hudo jamo in pogrebni pokop do zdaj nepokopanih.

Akad. prof. dr. Andrej Kranjc, akad. prof. dr. Jože Krašovec, akad. prof. dr. Uroš Skaleriš, prof. dr. Peter Štih, akad. prof. dr. Andrej Inkret, akad. prof. dr. Janez Levec, akad. prof. dr. Robert Zorec, akad. Niko Grafenauer, akad. prof. dr. Franc Strle, akad. prof. dr. Peter Fajfar, akad. prof. dr. Marija Gogala, akad. prof. dr. Lojze Lebič, akad. prof. dr. Tadej Bajd,
člani predsedstva SAZU

(Pisma bralcev, Sobotna priloga, Delo, 27. septembra 2014)

PRIČEVANJA

Sprava – resnica in sočutje

Janez Gril

Spravo razumem kot proces, v katerem sprti in razdeljeni ljudje, ki so doživeli ali povzročili velike krivice in gorje, postopno presegajo breme preteklih dogodkov in hudih zamer, odpuščajo in/ali obžalujejo krivice, ki so jih doživeli ali naredili; prenehajo druge sovražiti in se zavestno izogibajo vsemu, kar bi sovraštvo ali bolečine poglobljalo in ohranjalo. Prizadevajo si za medsebojno strpnost, miroljubno sožitje in sodelovanje pri delu za drugačno in lepšo prihodnost vseh. Vse duhu gesla: Resnica in sočutje. Resnico iščemo, sočutje gojimo. Verni ljudje najdemo oporo za takšno ravnanje v Svetem pismu in Božjih zapovedih, med katerimi je ljubezen do bližnjega najvišja. Neverni pa se lahko opirajo na svojo vest in univerzalno etično zapoved, ki vsakemu človeku naroča: Delaj dobro in varuj se hudega. To je moj spravni Credo.

Rojen sem leta 1947 v bližini Dolenjskih Toplic v senci roških gozdov. Že kot majhen otrok sem slutil, da Rog skriva nekaj, o čemer se ne sme govoriti. Ko so se odrasli po tihem pogovarjali, so otroke podili stran. Od daleč smo vlekli na ušesa in zvedeli, kaj se je med vojno in po vojni tam zgodilo.

Komunistična oblast si je zelo prizadevala, da bi povojni zunajsodni poboji ostali skriti in zamolčani. Načrt ji ni uspel po zaslugi mnogih ljudi, ki niso hoteli več molčati: preživelih domobrancev, pesnikov in pisateljev, filozofov in drugih. Resnica je prihajala na dan v vsej svoji kruti resničnosti. Z njo pa tudi bolečina, ogorčenje in jeza sorodnikov ter prijateljev zamolčanih žrtev. Terjali so odgovor, kje so pobiti, kdo so storilci in kdaj bodo odgovarjali za svoje početje. Zločin je, zločincev ni. Še danes ni dosti drugače.

Razkol lahko premosti samo sprava. Zanja je bilo doslej že veliko narejenega: v Cerkvi in družbi, v svetu umetnosti in literature, kulture, filozofije, tudi politike. V osemdesetih letih so na Teoloških tečajih za izobražence in študente v Ljubljani in drugod po Sloveniji predavali zelo različni ljudje, med njimi Spomenka Hribar, France Bučar, Andrej Capuder, Taras Kermauner, Tine Hribar, Anton Stres, Alojz Rebula, Franc Rode in drugi. Dvorane so bile nabito polne. Ljudje so želeli slišati besede, ki so odpirale upanje v drugačno prihodnost. Po vsakem predavanju se je pri meni oglasil ta ali oni udeleženec in me prosil, naj v Družini ne objavim fotografij ljudi. Strah je bil še živ.

Zelo malo posameznikov je odločalo, kako bo tekla revolucija in kako bo tudi odpor proti okupatorju služil njenim ciljem. Večina ljudi je na partizansko stran pristopila iz čistih namenov, da se upre okupatorju in odpravi socialne krivice, ki jih tudi takrat ni manjkalo. Potem pa je slepo ubogala komisarje, tudi takrat, ko jih ne bi smela.

Isto velja za vaške straže in domobrance. Upravičeno so zavračali komunistične ideje in se branili pred revolucionarnim nasiljem, ki je ogrožalo njihova življenja. Okupatorji so njihove

dobre namene grdo izrabili, Italijani prefrigano, Nemci grobo in direktno. Del krivde nosijo tudi takratni politični in cerkveni voditelji. Preveč naivno so zaupali zaveznikom in se preveč zanašali na druge, tudi na cerkveni vrh v Rimu, premalo pa na lastno presojo in odgovornost.

Roška slovesnost leta 1990 je bila velik spraven dogodek, ki so mu sledila še druga pravna dejanja. Peterletova vlada je ustanovila posebno komisijo za odkrivanje prikritih grobišč. Delo v komisiji je bilo zaradi prikritega in odkritega nasprotovanja mnogih državnih služb težavno in počasno. Komisija je pripravila vse potrebno za razpis za postavitve kapele v Pod Krenom v Kočevskem rogu, spomenika sprave v taborišču na Teharjah in drugih znamenj ter za njihovo realizacijo. V okrilje komisije je sodila tudi posebna delovna skupina z dr. Tinetom Velikonjem in dr. Mitjem Ferencem na čelu, ki je začela sistematično odkrivati in evidentirati zamolčana grobišča zunaj sodno pobitih žrtev. Število teh krajev je hitro raslo in še vedno raste. Novi zakon o teh grobiščih je omogočil tudi izkopavanje posmrtnih ostankov žrtev in njihov pokop na pokopališčih.

Roško kapelo Pod Krenom je z mozaiki obogatil slovenski, svetovno uveljavljeni umetnik Marko Ivan Rupnik. Osrednji prizor predstavlja gostijo z mizo, za katero sedijo žrtve. En stol je prazen. S strani prihaja Jezus, ki vodi še enega gosta, krvnika. Tudi zanj je prostor na spravi gostiji. Kristus streže in prevzema nase grehe enih in drugih. To je teološki temelj sprave.

Leta 2015 smo se na Škofiji Novo mesto odločili, da bomo na Záplazu ob Marijini romarski cerkvi postavili spraven spomenik. Visok betonski križ, spodaj obkrožen z betonskim obodom, obloženim z marmornatimi ploščami. Pred križem je velika žara. Na ploščah je napisanih 34 krajev, slovenskih in tujih, kjer so med drugo svetovno vojno in po njej trpeli in umirali Slovenci: talci, civilne žrtve, domobranci, partizani, Slovenci v tujih vojskah in drugi. V žari je zemlja iz teh krajev trpljenja: iz Gramozne jame, Krimske jame, Maverlena, Dachaua, Rižarne, Kočevskega roga, Jasenovca, Teharij, Javorovice, iz Ukrajine, Argentine in tako naprej. Nad imeni krajev je velik napis: Resnica in sočutje.

In za konec še ena misel. Bil sem član komisije, ki je v Ljubljani poiskala primeren kraj za osrednji državni spraven spomenik. Po nekaj letih polemik, nasprotovanj in podpor je bil spomenik končno postavljen. Bil sem med množico, ko je predsednik države Borut Pahor spomenik izročil javnosti, nadškof in metropolit Stanislav Zore pa ga je blagoslovil. Dve goli beli betonski steni, ki se dvigata proti nebu, na videz ločeno, a v resnici neločljivo združeni. Spomenik je lep simbol slovenskega naroda. Tedaj sem si dovolil sanje. Kot na rimskih obeliskih in slavolokih sem na njem videl čudovite prizore, kako ljudje iz različnih krajev trpljenja hitijo kvišku in si z ene in druge stene mahajo v pozdrav. Vrhova obeh sten sta se nagnila drug proti drugemu in roke enih so dosegle roke drugih in skupaj oblikovale slavolok sprave, kakršnega svet še ni videl.

Dopoldne sem šel mimo spomenika. Stene so še prazne in ločene, a blizu skupaj. Še malo, in sanje se bodo uresničile!

Kultura (Nova revija) in pravna slovesnost v Rogu

Spomenka Hribar

V uredništvu *Nove revije* smo se že od začetka leta 1990 (torej še pred volitvami) pogovarjali o tem, da je treba »Rog odpreti«, kar nam je pomenilo: sprostiti svoboden dostop do grobišč v Rogu, ki je bil v prejšnjem režimu prepovedan. O tem smo se pogovarjali uredniki slovenskih revij iz Slovenije in po svetu na sestanku v Celovcu.

Pobudo za simbolični krščanski pogreb in mašo zadušnico je dala Nova slovenska zaveza. Pobudo za državniški in kulturni del pa se je izoblikoval v krogu urednikov *Nove revije*. Sama sem napisala pismi g. nadškofu Alojziju Šuštarju in predsedniku Predsedstva republike Slovenije g. Milanu Kučanu, v katerih sem jima predlagala in pojasnila idejo njenega skupnega pravnega nastopa pred grobiščem v Rogu. Zamisel je bila naslednja: metropolit, nadškof dr. Šuštar bo kot najvišji predstavnik RKC v Sloveniji opravil verski obred (spominsko mašo in krščanski pogreb pobitih), ker pa je za povojne likvidacije odgovorna *država*, Jugoslavija in v tem okviru republika Slovenija kot njen sestavni del, mora pri »otvoritvi« javnega dostopa do roških grobišč s svojo prisotnostjo in govorom biti prisoten najvišji, tj. simbolni predstavnik republike Slovenije, g. Milan Kučan. Tako nadškof dr. Šuštar kot predsednik Milan Kučan sta to razlago sprejela in bila pripravljena, da skupaj opravita vsak »svoj« del pravnega slovesnosti.

V uredništvu *Nove revije* smo koncipirali kulturniški del pravnega slovesnosti, saj je sprava kulturno, duhovno dejanje v najširšem in najglobljem pomenu.

Pravna slovesnost dne 8. julija 1990 je bila nekaj najbolj svetega in ganljivega, kar sem doživela v svojem življenju. Dogodek je neposredno prenašala tudi televizija. Novinar Franček Jauk je dogajanje komentiral in precizno označil, za kaj je šlo, rekoč, da smo tega dne »prišli« doslej zamolčane v narodno občestvo. In to je to: metropolit dr. Alojzij Šuštar je »prišel« pobite v krščansko občestvo, predsednik Predsedstva pa v narodno občestvo - saj jih pred to slovesnostjo »ni bilo« ne v knjigi živih ne v knjigi mrtvih.

Pravna slovesnost je bila res zgodovinski, prelomni dogodek. Tedaj je - metaforično rečeno - polovica Slovencev prvič lahko sebi in javnosti pokazala svojo žalost (saj so prej prizadetim sorodnikom tekle solze lahko le navznoter, skrito), druga polovica pa je prvič v življenju videla prvo polovico kot ljudi, kot rojake, kot trpeče in prizadete od poveljnih grozljivih likvidacij. Lahko bi rekla, da smo se tedaj prvič zares *videli* kot ljudje!

Ne tedaj ne kasneje nisem (in organizatorji kulturnega dela nismo) menili, da je s pravno slovesnostjo vprašanje *sprave* rešeno! Bil je enkratni dogodek v pomenu, ki sem ga opisala zgoraj - v upanju, da se bodo dolgoletne travme počasi začele celiti in da bomo v doglednem času začeli živeti normalno, v spominjanju na preživeto trpljenje, pa vendarle v sožitju. To upanje je bilo toliko večje potem, ko smo dosegli tudi osamosvojitve, ustanovitve lastne države.

Pričevanje o spravi

(o vlogi Komisije RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč)

Peter Kovačič Peršin

Odraščal sem v okolju, ki je živelo z živim spominom na bratomorno vojno. V javnosti je sicer prevladovala zarota molka, toda po družinah so se ob pogovorih odpirale rane. Hkrati sem živel v rodbini, katere moški člani so pripadali obema stranema, partizanski in domobranski. Od sedemnajstih odraslih moških, jih je izgubilo življenje 11. Trije so padli kot partizani, eden v taborišču, eden kot žrtev vojvodskega sektaštva, šest kot domobrancev usmrčenih po vojni. Toda med preživelimi ni vladalo sovraštvo, prej solidarnost, vsekakor pa sočutje. Zato je bil imperativ sprave del našega življenja.

Ko sem svojo mladost odraščal v cerkvenih zavodih, sem prvič začutil nepripravljenost za spravo in tudi mnogokrat revanšistične vzgibe. Narodni razkol sem živo občutil, ko sem začel študij na FF ljubljanske univerze. Zato smo v času študentskih demonstracij maja 1970 člani gibanja »2000« v razglasu »Vsem študentom enake pogoje« zahtevali tudi narodno spravo. Razglas je na zborovanju v Študentskem naselju prebral Marjan Poljšak, sin partizanskega kurirja iz Ajdovščine. Že tedaj smo člani gibanja spoznali, da je sprava osebno etično dejanje, ki je mogoča le, če med prizadetimi vlada empatija in tovarištvo. V času, preden je Edvard Kocbek pripravljal svojo izjavo o spravi, ki jo je kot intervju z Borisom Pahorjem leta 1975 objavila tržaška revija Zaliv, mi je večkrat poudaril, da mora javno spregovoriti o povojnih množičnih izvensodnih pomorih in da čuti moralno dolžnost javno pozvati na narodno spravo.

Ko je Spomenka Hribar odprla vprašanje sprave kot osrednji družbeni problem, se je šele pokazala globina narodovega razkola. S pisanjem v reviji »2000« sem se vključil v razčiščevanje problema sprave. Leta 2001 pa sem na njeno povabilo sprejel predsednikovanje Komisiji Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč z intimno odločitvijo, da je moja moralna dolžnost simbolno pokopati očeta in vse zamolčane umrle. Ta zavest mi je dal moč, da sem zdržal vse pritiske s strani politike in javnosti, tudi žalitve predvsem s strani nekaterih cerkvenih krogov, ki še danes ne razumejo, kaj je sprava in da brez nje Slovenci ne moremo stopiti jasno in sproščeno v prihodnost, na kar je opozoril že Kocbek v svojem intervjuju. Komisija je v tem mandatu kljub vsemu nasprotovanju končala simbolni pokop z ureditvijo Spominskega parka Teharje, spominske kapele v Kočevskem Rogu, in kostnice v Slovenski Bistrici. Evidentirana so bila praktično vsa grobišča in postavljena prva obeležja. Sklep komisije je bil, da se izkopi posmrtnih ostankov izvrše le v urbanih območjih in kjer je grob ali grobišče znanih žrtev, sicer iz pietetnih razlogov prekopi niso dostojni. Je pa treba grobišča urediti kot grobove z obeležji in jih razglasiti za nedotakljiva mesta spominov pod državnim varstvom.

Moja osnovna izkušnja je, da je sprava mogoča le med ljudmi, ki so odpustili generaciji očetov njihove zablode iz moralne zavesti, da prihodnosti naroda ni mogoče graditi na sovraštvu, pa tudi iz objektivnega razumevanja medvojnih razmer. Pri tem je potrebna tudi medsebojna empatija med potomci narodne tragedije. Ta omogoča spoštovanje prepričanj drugih. Žal je empatije med Slovenci vse manj. Državljanska pomiritev pa je zadeva države,

njenih organov, predvsem pravosodnih, politike pa tudi civilne družbe, tako javnih medijev kot tudi izobraževalnih ustanov.

Kriminalistični projekt »sprava«

(Proces prepoznavne konspirativno in organizirano izvedenih pobojev po drugi svetovni vojni na območju Slovenije kot nezastarljivih kaznivih dejanj proti človečnosti)

Pavel Jamnik

Sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja se je v javnosti pojavilo zavedanje o množičnih pobojih medvojnih ali potencialnih nasprotnikov nove poveljne oblasti oziroma politične ureditve. Poboji so bili izvedeni od meseca maja do januarja 1946. Kljub vedno večjemu številu pričevanj sorodnikov žrtev, a na drugi strani z velikokrat neprimernimi poskusi pojasniti poboje z zgodovinskimi okoliščinami, se je vprašanje kazenske odgovornosti organizatorjev in izvajalcev pobojev kot institucionalno vprašanje odprlo šele 22. 12. 1989, ko so novinarji študentskega časopisa Tribuna na Državno tožilstvo v Celju podali kazensko ovadbo zoper neznane storilce pobojev zaprtih ljudi v taborišču Teharje. S tem je bila Država izzvana, da se do pobojev opredeli kot do kaznivih dejanj in da se poboji ne razumejo več kot zgodovinski splet okoliščin.

Po dveh letih je leta 1991 Državno tožilstvo od policije zahtevalo zbiranje informacij, ki naj potrdijo ali ovržejo sume storitve kaznivega dejanja, s čimer je izvršilna veja oblasti ta dejanja posredno priznala kot nezastarljiva dejanja proti človečnosti. S tem se je na policiji in v pravosodju sprožil postopek določitve metodologije dela. Za katera od kaznivih dejanj, opredeljenih v Kazenskem zakoniku, bi lahko bremenili storilce? Ob podaji prve kazenske ovadbe zoper znanega storilca, leta 2005, se je ta dilema ponovno odprla s povsem nasprotujočimi si pravnimi mnenji o upravičenosti kazenskega pregona. Sočasno z vprašanjem pravne kvalifikacije pa je postalo relevantno tudi vprašanje višine dokaznega standarda, saj je šlo za več desetletni časovni zamik dokazovanja storjenih dejanj. Obe dilemi, o katerih v strokovnih krogih ni bil nikoli dosežen konsenz, sta verjetno, ob hkratni odsotnosti dokaznega/arhivskega gradiva in ob dejstvu, da so bili poboji izvajani konspirativno, imeli za rezultat, da sta bili v treh desetletjih zoper znane storilce podani le dve kazenski ovadbi. Za obe se je postopek zaključil že v fazi preiskave na sodišču.

Do sodnih obravnav o izvedenem poboju na katerem koli od 700 odkritih mest poveljnih pobojev torej ni nikoli prišlo. Če na ravni zgodovinopisja dilem o odgovornosti in institucionalni pripadnosti izvajalcev skoraj ni več, pa državi do danes ni uspelo krivde za izvedbo pobojev dokazati niti eni osebi, čeprav je bila izvedba organizirana na tako imenovani industrijski način in je pri tem sodelovalo veliko število ljudi.

Pomen popisa žrtev na Slovenskem

Vida Deželak- Barič

OSNOVE IN MEJE (SLOVENSKE) SPRAVE

Svetopisemske osnove sprave

Jože Krašovec

Sprava je tako v Stari kot v Novi zavezi vrhovna tema, ki pa nikjer ni predstavljena sistemsko filozofsko ali teološko kot doktrina z racionalnimi utemeljitvami, temveč kot mozaik, ki ga sestavljajo besede, metafore, simboli in literarne oblike v vseh literarnih vrstah in zvrsteh. V tematskem pogledu ta mozaik povezuje vse temeljne teme Svetega pisma: postavko o stvarjenju sveta; vizijo zgodovine v časovnem razponu med začetkom in koncem vsega stvarstva; odnos Boga do človeka, ki je ustvarjen po Božji podobi (1 Mz 1,27); stanje duha v zgodovini človeštva, ki je polno zgodb o krivdi posameznikov in sistemov moči; posredne in neposredne oblike kazni; prizadevanje izrednih osebnosti in skupin za spravo; nezadostnost človekovega kesanja za popolno spravo; zagotavljanje rešitve na temelju brezpogojnosti Božjega dela odpuščanja in sprave. Apostol Pavel povzema spoznanje stare in nove zaveze, da je vsak posameznik kot tudi človeštvo kot celota podvrženo sodbi, ker na zemlji ni pravičnega, niti enega; ves svet bi se moral priznati krivega pred Bogom (Rim 3,9-20).

Za lažjo ponazoritev notranjih povezav vseh navedenih vidikov za izhodišče prispevka služi večplastni lik kralja Davida, ki je na poseben način izvoljen, zaradi hude krivde kaznovan, pa vendarle postane osrednji mesijanski lik, ki organsko povezuje Staro in Novo zavezo. Ključ za razumevanje vloge kralja Davida najdemo v zagotovilu, da bo Bog Davidovo dinastijo kljub krivdam nekaterih njenih članov ohranil »na veke« (2 Sam 7,14-17; Ps 89,27-38). Na to obljubo se navezuje Jezus, ki izhaja iz Davidove dinastije, a pred Pilatom izjavlja, da njegovo kraljestvo »ni od tega sveta« (Jn 18,36). Lik Davida in vloge njegove dinastije kaže vse elemente brezpogojne obljube Boga Stvarnika, da izvoljenega ljudstva in človeštva ne bo prepustil zunanjim in notranjim, lastnim destruktivnim silam, ampak ga bo reševal z močjo brezpogojnega načrta sprave.

Ko se svetopisemski izvedenci in drugi teologi sprašujejo, zakaj je Bog ravno Davida izbral za tako ključno vlogo za vse stopnje poti iz brezna krivde do končnega cilja sprave celotnega človeštva in sveta, morajo prej ali slej priznati, da se to ni zgodilo zaradi posebnih Davidovih zaslug, temveč zaradi primarne in brezpogojne volje Boga stvarnika, čeprav je David postal vzor spokornosti in je vedno obstajala neka manjšina, ki je razmišljala in delovala pravno. Sprava v dokončnem pomenu besede neskončno presega vse človekove sposobnosti, da si jo pridobi s svojo »pravičnostjo«. Iz brezpogojne pravne naravnosti Boga lahko potegnemo sklep: sadistična dejanja posameznikov, krvave revolucije in genocidi so sicer nerazumljiva skrivnost negativne bilance človeštva, toda zlo nikoli ni imelo zadnje besede, ker sprava ni samo zadeva tuzemske resničnosti, ampak je po svoji naravi predvsem bistvo obljube o človekovi nesmrtnosti. Zato nobena žrtev ni zamen, morilec pa je vedno na slabšem, kakor njegova žrtev. V konstelacijah prerivanja za oblast je človekov najbolj neizprosni sodnik vest, pred katero noben nasprotnik sprave ne more ubežati. Že s samim poskusom bega si zapečati usodo najbolj tragične osebe. V nasprotju z determinizmom Sveto pismo sporoča, da se lahko pogubi posameznik, če vztraja v sovraštvu, človeški rod pa je deležen brezpogojne obljube sprave kot zmage ljubezni nad sovraštvom.

Sprejemanje drugačnosti je temelj sobivanja

Medtem ko so marsikje v Evropi presežena nasprotja, ki izvirajo iz druge svetovne vojne, smo v Sloveniji še vedno priče delitve na desnico in levico, katerima pripadnost je opredeljena glede na interpretacijo dogodkov med komunistično revolucijo pred skoraj 80 timi leti. Včasih se zdi, da je zaradi različnih vidikov na omenjene dogodke slovenski narod čedalje bolj razdeljen. Vsekakor pa se strinjamo, da je razdeljenost »cokla« za slovensko politiko, gospodarstvo in kulturo. Skratka, nujno je potrebno tudi v našem narodu preseči razdeljenost naroda oz. najti pot do sprave. Ko govorimo o spravi, se moramo zavedati, da ta temelji na odpuščanju. Vsako odpuščanje ne vodi samo po sebi v spravo, toda brez odpuščanja sprava ni mogoča. Nekateri postavljajo priznanje krivde kot pogoj odpuščanja. Vendar, če je odpuščanje pogojeno, potem neha biti izraz najvišje krščanske etične zahteve. Odpuščanje je namreč eno od središčnih tem krščanske teologije. V našem prispevku se bomo osredotočili na pojem odpuščanja, kakor ga razume katoliška teologija.

V predavanju bomo najprej izpostavili najpomembnejša besedila, ki govorijo o odpuščanju. Nato si bomo postavili vprašanje: »Ali je odpuščanje poraz ali zmaga?« Ker je odpuščanje dejanje, ki se zgodi na področju odnosov med osebki, bodisi v medčloveških odnosih, bodisi v odnosu med Bogom in človekom, si bomo ogledali, kako lahko odpuščanje razumemo v luči odnosov, ki so jo v francoskem kulturnem prostoru razvijali Guy Lafon, Joseph Caillot in Antoine Delzant. V iskanju odgovora na zastavljeno vprašanje bomo izhajali iz opredelitve, da odpustiti pomeni sprejeti človeka takšnega, kakršen je. V evangelijski priliki usmiljeni oče sprejme izgubljenega sina brezpogojno (Lk 15, 11-32), čeprav ni pozabil, kakšno sramoto mu je naredil v času odsotnosti. Zato bomo tudi upoštevali, da odpustiti ne pomeni pozabiti. Vsekakor pa je jasno, da je težko sprejemati ljudi, kakršni so. Že v zakonski zvezi ima npr. žena pogosto skušnjava, da bi soproga oblikovala po svojih željah. Tako bi tudi slovenska levica in desnica sprejeli drugače misleče samo pod pogojem, da sprejmejo »naš« način razmišljanja in videnja preteklih dogodkov. To pa vodi stran od odpuščanja in ne omogoča sprave. Rešitev je le v tem, da sprejmemo drugega z drugačnim mišljenjem.... To pa zahteva odpoved zagledanosti vase, samoljubje, skratka samemu sebi. Odpustiti pomeni umreti samemu sebi. Prepričani smo, da je za take vrste odpuščanja potrebno sprejeti evangelijsko logiko odpovedi samemu sebi; evangelijsko logiko poti na Kalvarijo. S tem ko drugega sprejmemo, omogočimo njemu in sebi ponovno rojstvo.

Avtor tega prispevka ima izkušnjo sprejemanja različnosti iz svojega otroštva. Sorodniki po mamini strani so bili v časih druge svetovne vojne na strani domobrancev in po vojni žrtve komunistične ideologije. Očetovi sorodniki so bili aktivni v komunistični stranki. Pa so se sprejemali med seboj kljub različnim pogledom. Milan Osredkar je avtorju tega prispevka vedno zatrjeval: »Jaz sem vendarle tvoj stric!« Prepričani smo, da je možno preseči razdeljenost na »naše« in »ne naše«, da je možno sprejemati drugačnost in sobivati ter sodelovati z ljudmi, ki so drugačnega prepričanja. Slovenci morda rabimo več časa. Ali pa še nismo doumeli, da je evangelijski nauk edina možna pot v prihodnost in da smo v primeru nesprejemanja drugih ter neodpuščanja vsi poraženci.

Slovenska sprava

Anton Stres

Pred dobrimi 30timi leti (9. maj 1990) je na Konstitutivni seji novoizvoljene Skupščine Republike Slovenije njen novoizvoljeni predsednik dr. France Bučar v nastopnem govoru izrekel previdno mnenje, da "s konstituiranjem te skupščine lahko menimo, da se je končala državljanska vojna, ki nas je lomila in hromila skoraj pol stoletja." Tri desetletja po tem se je izkazalo, da ta previdna formulacija »lahko menimo« ni bila odveč. Državlanske vojne v dobesednem smislu res ni več, a njene posledice so še navzoče, kar se lepo kaže v raznih oblikah izključevanja. Zato tudi tistega polstoletnega lomljenja in hromljenja, ki ga z obžalovanjem omenja predsednik Bučar, nismo premagali.

Izplen dosedanjih prizadevanj za narodno spravo seveda ni povsem prazen. Največja pridobitev je to, da o tem lahko svobodno govorimo in razpravljamo. V teh treh desetletjih smo postali bogatejši za številna nova spoznanja, ki bodo prej ali slej narekovala tudi drugačne sklepe in končne ocene, kakor jih je skušala za vedno zabetonirati – podobno kot z betonskimi pregradami v Hudi jami – uradna zgodovina po nareku ideologije. Resnica – pa naj bo za koga še tako neprijetna – pride prej ali slej na dan. Mi bi si sicer želeli, da bi to razčiščenje bilo že končano. A nobenega dvoma ni, da bo tudi ta trenutek nekega dne napočil. Sam vidim tri predhodne pogoje, ki jih moramo najprej udejanjiti.

1. Prvo je vprašanje zgodovinske resnice. Zaklinjanje, da se »zgodovina ne sme spreminjati« je iracionalna zahteva in žaljiva do zgodovine same. Zgodovina ni ideologija, ki je lahko dogmatsko zabetonirana, ampak je znanost. In kakor je v znanosti vsaka teorija ovrgljiva ali pa sploh znanstvena teorija ni, velja to tudi za teorije o medvojni in povojni zgodovini na Slovenskem. Zavračati apriori to možnost, pomeni priznavati, da dosedanja zgodovina znanstvena zgodovina sploh ni, ampak je ideologija po meri interesov tistih, ki so z revolucijo osvojili oblast.

2. Druga naloga je določitev strank v postopku narodne sprave. Kdo naj se spravi s kom? To vprašanje zastavljam zaradi neke nedomišljene predpostavke, da sta bila glavna nosilca medvojnega konflikta partizanstvo in Katoliška cerkev. To pa ne vzdrži kritičnega premisleka. Partizanstvo kot odporniško gibanje je bilo v večini sestavljeno iz vernih katoličanov, ki niso imeli nobenega namena, da bi se borili proti Katoliški cerkvi, se pravi proti sebi. (Sam dr. Bučar mi je pripovedoval, kako so se partizanske čete skupno udeležile polnočnice). Povrh je bila državljanska vojna omejena v glavnem na ljubljansko pokrajino, tako da ni zajela ne Cerkve ne partizanstva v vseh slovenskih območjih. Nobenega dvoma ni, da je Komunistična partija bila eden od idejnih in organizacijskih nosilcev državljanske vojne in so torej njeni današnji nasledniki lahko stranka v postopku sprave. Katoliška cerkev to ne more biti. Res je, da je velika večina žrtev medvojnega in povojnega revolucionarnega nasilja in pobijanja pripadala Katoliški cerkvi, vendar ne vsi in tisti, ki so bili pobiti, niso bili vsi katoličani. Kajti sprava se nikakor ne more nanašati samo na izvensodne pomore po končani vojni, ampak mora zajeti konflikt in njegove žrtve v celoti, to pa pomeni, da je treba vanj vključiti tudi žrtve iz obdobja med vojno. Vihar, ki se je razbesnel nad Slovenijo v maju in juniju 1945, se

je začel z vetrom medvojnega revolucionarnega nasilja nad ideološko nasprotnimi pripadniki lastnega naroda, in ta veter, ki je na koncu prerastel v vihar, so začenjali sejati že leta 1942.

3. S tem sem pri tretjem izhodiščnem pogoju. To je moralna ocena nasilja nasploh in še posebej revolucije. Iz minulih časov komunistične ideologije smo podedovali neutemeljeno predpostavko, da je bila proletarska revolucija zgodovinsko nujna, ukaz zgodovine in je bila torej tudi kot pobijanje in likvidacija možnih ali dejanskih nasprotnikov komunističnega totalitarnega režima a priori legitimna in moralno upravičena, odpor tej revoluciji pa nelegitimen. Toda to bolj ali manj vnaprej predpostavljeno ideološko izhodišče je tudi z vidika sodobnega moralnega pogleda na uporabo vojaške sile nevzdržno. Sodobna moralna teorija o pravični obrambi – ne vojni – jasno poudarja, da nasilje ne more biti redno sredstvo za urejanje konfliktov, če pa je v določenih izjemnih okoliščinah moralno dovoljeno seči po njem, morajo za to biti izpolnjeni jasno določeni in striktni pogoji. Samoobramba pred revolucijskim nasiljem je bila torej moralno upravičena, razpravljamo lahko le o tem, ali so bila vsa sredstva te samoobrambe moralno dovoljena.

Tako ostaja še po treh desetletjih nekaj bistvenih pogojev za proces narodne sprave neudejanjenih. Tudi dejstvo, da državni zbor RS ni sprejel za svojo evropsko obsodbo vseh treh totalitarnih režimov, ki so v velikem delu Evrope povzročili hudo teptanje človekovih pravic že pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej, nakazuje, kako dolga je še pot, ki je pred nami.

O zavzemanju za zgodovinski spomin v Španiji in spravo v Sloveniji

Peter Vodopivec

V Španiji se je za politiko »narodne sprave« (»reconciliación nacional«) že leta 1956, po XX. kongresu KP SZ in v času prve večje krize frankističnega režima, opredelila ilegalna komunistična partija, ki se je zavzela za strnitev vseh, tudi med državljansko vojno nasprotujočih si sil v boju proti diktaturi in za demokracijo. Cilj takšne politike naj bi bil »preseganje delitev iz časa državljanske vojne brez maščevanja in povračilnih ukrepov« in pritegnitev »vseh, pripravljenih zapustiti frankistično zastavo« v demokratični tabor, »ne da bi jih spraševali, kaj so mislili včeraj«, saj naj bi bilo pomembno le, »kaj mislijo danes in kaj želijo za Španijo« (Dolores Ibárruri). Španski komunisti so tako tudi v šestdesetih letih zastopali stališče, da je v Španiji možna mirna sprememba režima, da pa morata zato levica in desnica združiti sile v boju proti diktaturi vse dokler ne dozorijo pogoji za uresničevanje dolgoročnejših političnih, družbenih in gospodarskih ciljev.

V nemirnih letih po Francovi smrti (1975) je stališče, da se morajo Španci v težnji po kar se da nagli demokratizaciji in modernizaciji prenehati ozirati v preteklost, podprla večina dotlele prepovedanih in novo nastalih političnih strank. Oktobra 1977 je poslanska zbornica španskega parlamenta s podporo večine parlamentarnih strank sprejela zakon o amnestiji za vsa uporniška in politično motivirana nasilna dejanja v letih 1936-1976, vključno z nasilnimi dejanji oblastnih organov, političnih funkcionarjev in »agentov javnega reda« v času

frankističnega režima. V razpravi o zakonu je bilo veliko govora o preteklosti, vojni in diktaturi, vendar predvsem v smislu, da je treba preteklost v težnji po narodni pomiritvi in spravi preseči in pustiti za seboj. Leta 1978 je bila plod sprejetega konsenza tudi nova španska ustava, ki so jo privrženci kompromisa poimenovali »ustava sprave«.

Toda Španija je ostajala v resnici globoko razdeljena. Medtem ko so zagovorniki odločitve političnih elit, da se v iskanju konsenza o čim hitrejši uveljavitvi demokracije ne bodo ozirale v preteklost, ugotavljali, da je takšna politika olajšala proces tranzicije, so njeni kritiki trdili, da sta bili posledica nikoli zapisanega, vendar nedvomno sklenjenega pakta strank o pozabi in molku (»pacto del olvido«, »pacto de silencio«) izključitev preteklosti iz političnih razprav in politična brezbriznost v odnosu do republikanskih žrtev državljanske vojne in Francovega režima. V času tranzicije ni bilo natančnejših raziskav in javnih političnih obsodb frankizma, s preiskovanjem žrtev diktature se je odlašalo, (le poravnava materialnih odškodnin naj bi potekala brez večjih zamud), politične elite pa se, da bi ne povzročale novih napetosti, večinoma niso lotevale odstranjevanja frankističnih simbolov, spominskih obeležij in poimenovanj in odločale za poklon žrtvam, ki jim dotlej ni še nihče izkazal spoštovanja. Tudi opravičila podpornikov frankističnega režima: vojske, cerkve in drugih sil, ki so podpirale vojaški udar leta 1936 in Francov režim, ni bilo. Vse to seveda ni moglo preprečiti spominjanja in prenašanja spomina iz starejše na mlajšo generacijo.

Polemična nasprotja so se v začetku novega tisočletja še zaostila in sprožila živahno razpravo o vlogi zgodovinskega spomina in »politike spominjanja« v obdobju tranzicije. »Gibanje za zgodovinski spomin« je spodbudilo množičen projekt izkopavanja grobišč med vojno in po vojni brezpravno ubitih in prikrito pokopanih po vsej Španiji. Bilo je očitno, da po Francovi smrti sklenjena »pakt o pozabi« in zakon o amnestiji nista premostila prepada, ki je ločeval »dve Španiji«. Leta 2007 je levosredinski vladi socialističnega voditelja Joséja Luisa Rodrigueza Zapatera uspelo tako pridobiti poslance, da so izglasovali zakon št. 52/2007, ki se ga je prijelo ime Zakon o zgodovinskem spominu (»Ley de Memoria Historica de España«). Ta je frankistična sodišča in njihove s političnimi motivi sprejete sodbe opredelil kot nezakonite, uzakonil pomoč žrtvam preganjanj ter zagotovil sredstva za izkopavanje grobišč, identifikacijo ubitih in njihova spominska obeležja. Toda vlada pod vodstvom Ljudske stranke je v letih 2011-2018 sredstva za izkopavanja in urejanja grobišč ponovno ukinila z utemeljitvijo, da morajo Španci brez »delitev gledati v prihodnost«. Zakon je lahko ponovno stopil v veljavo šele z vrnitvijo socialistov na oblast. Ti so napovedali, da bodo nadaljevali z izkopavanji in evidentiranjem grobišč, simbolno preoblikovali Francovo »dolino padlih« in končno prešteli in identificirali izginule (»desaparecidos«) v času Francovega režima.

Desnica in Ljudska stranka sta Zakon o zgodovinskem spominu zavračala, ker naj bi v nasprotju s po Francovi smrti dogovorjeno politiko »narodne pomiritve« odpiral »stare rane«, val spominjanja in manipulacij s spominskimi pričevanji, ki je sledil sprejetju zakona, pa je razdelil tudi zgodovinarje. Del med njimi je ugotavljal, da spominjanje in sprava nista v nasprotju in trdil, da je španska demokracija potrebovala zakon, ki je težil k soočanju in zbliževanju spominjanj, žrtvam frankističnega nasilja priznaval pravno in politično zaščito in obsojal Francov režim. Drugi del pa je bil mnenja, da spominjanja ni mogoče uzakonjati in poudarjal, da je spomin rezultat osebnih življenjskih doživetij in ga ne gre zamenjevati z

zgodovino. Raziskovalci so še naprej opozarjali na nedostopnost nemajhnega dela vojaškega in sodnega arhivskega gradiva, javna razhajanja o bližnji preteklosti pa so se poglobila, pri čemer se je opazno povečalo število ideološko obarvanih objav zvečine desničarskih piscev, ki so izbrane teme povsem odkrito obravnavali v skladu s svojimi političnimi stališči.

V veljavi je ostal tudi zakon o amnestiji. Višje narodno sodišče (Audiencia Nacional) v Madridu je leta 2007 zavrnilo zahtevo več združenj za človekove pravice za preiskavo frankističnih zločinov z utemeljitvijo, da so po zakonu o amnestiji že zastarali, leto pozneje pa je sodnik istega sodišča zavrnil tožbe znanega sodnika Baltasarja Garzóna z imeni 130.000 izginulih v času Francovega režima. V raznih delih Španije so se hkrati različno odzivali na zahteve po odstranjevanju frankističnih simbolov in spomenikov, preimenovanje ulic in trgov in ureditev republikanskih spominskih obeležij. Pokrajinske in lokalne oblasti so jih ponekod še zadnjih deset let zavračale, medtem ko so frankistične simbole in poimenovanja drugod odstranjevale in žrtvam frankizma in republikanskim borcem postavljale spomenike in mavzoleje. Po mnenju nekaterih kritikov španske tranzicije mnogi udeleženci razprave o novejši španski zgodovini tudi konec drugega desetletja 21. stoletja niso opustili »jezika državljanske vojne«. Da v Španiji po državljanski vojni še ni bilo sprave, je leta 2018 ugotavljal tudi tedaj že nekdanji sodnik Baltazar Garzón, ki je menil, da je sprava pač »nekaj takega kot odpuščanje« in »nekaj intimnega«, česar ni mogoče »uradno zapovedati«.

Slovenska in španska razpravljanja o narodni spravi so se torej že v izhodišču razlikovala. Medtem ko so se španske stranke s komunisti in socialisti vred po Francovi smrti opredelile za spravo, utemeljeno na pozabi in zavračanju soočanja s preteklostjo, so se v Sloveniji Spomenka Hribar v eseju Krivda in greh (1983) in govornika na spravi slovesnosti v Rogu leta 1990 zavzeli za odkrito soočanje z zgodovino, obsodbo storjenih zločinov in političnih nasilnih dejanj, opravičilo zanje in priznanje krivde. V Sloveniji sta pozive k spravi, v nasprotju s Španijo, čeprav z različnimi poudarki, že leta 1990 podprla državno predsedstvo in škofovska konferenca, vlada je istega leta ustanovila prvo komisijo za ugotavljanje po vojni prikritih morišč in grobišč, v Državnem zboru pa je že v letih 1993 -1996 (resda neuspešno) delovala tudi komisija, ki je preiskovala »povojne poboje«, »pravno dvomljive procese« in odgovornost zanje. V Španiji še danes ni natančnejših podatkov o žrtvah državljanske vojne in frankističnega režima, ki bi bili rezultat vsedržavnih raziskav žrtev in evidentiranja dolga leta prikritih grobišč na vsem državnem ozemlju, javnost pa je pod vplivom enostransko ideološko obarvanih prikazov in razlag preteklih dogodkov in dejanj piscev, ki vidijo v preteklosti, kot pravi zgodovinar Santos Juliá, predvsem »politični kapital za sedanjost«, v odnosu do bližnje zgodovine (podobno kot v Sloveniji) prav tako, če ne še bolj razdeljena kot v prvih letih tranzicije. Sprava, ki ni bila v Španiji zaradi nenapisanega dogovora večine španskih strank o »pozabi« in »molku« po Francovi smrti nikoli aktualna in odmevna politična tema kot v Sloveniji, je torej v Španiji tako kot v Sloveniji še naprej neuresničen, dolgoročen politični projekt.

Kaj je in kaj ni vsebina sprave

Slovenska sprava je nekaj posebnega. To ni sprava v pomenu, s katerim se srečamo, ko govorimo o spravi med Francozi in Nemci po drugi svetovni vojni. Ali ko Britanci govorijo o spravi med tistimi, ki so bili za brexit in tistimi, ki so bili proti. Pa tudi ne sprava, ki sledi medosebnemu sporu in prepiru ter ji pravimo umiritev, pomiritev, poravnava in podobno.

Slovenska sprava je za nas v njenem polnem pomenu nekaj, kar Slovenci pričakujemo že stoletja. To velja tudi za naše stoletje. Kljub temu, da smo konec prejšnjega stoletja s pravno slovesnostjo v Rogu dosegli (vsaj formalno) spravo z mrtvimi in se po njej (vsaj nekateri) že več kot trideset trudimo tudi za spravo med živimi. Pogoji te vsebinske sprave in s tem združitve vse nacionalne moči slovenskega naroda so po nadškofu Šuštarju trije: priznanje krivde, prošnja za odpuščanje in odpuščanje. Ob tem ponavadi pomislimo na povojne zločince, krivce za množični pomor vrnjenih domobrancev. Toda Šuštar glede prvega, ključnega pogoja pravi: »Tudi v svojem imenu in v imenu slovenskih škofov danes ponovno poudarjam, da kot kristjani zavračamo vsako misel na maščevanje, da vsem iskreno odpuščamo, da priznavamo svoj delež krivde in prosimo odpuščanja vse, ki se jim je zgodila krivica in so doživeli preganjanje ali celo smrt, čeprav so bili nedolžni.« Šuštar torej priznava deljeno krivdo, sokrivdo za dogodke med državljansko vojno. Kakšen in kolikšen je navedeni delež krivde?

Trideset let po vojni smo poslušali le komunistično, revolucionarno razlago. Po Kocbekovih razkritjih leta 1975 smo se dvajset let prizadevali, da bi poleg okupacije izpostavili tako dvojnost (narodnoosvobodilni boj in revolucijo) partizanstva kot dvojnost (protirevolucijo in kolaboracijo) domobranstva. Zdaj sta že več kot dvajset let v ospredju kritika partizanstva kot povsem podrejenega partijsko boljševističnemu vodstvu in apologija domobranstva kot zgolj protirevolucionarnega upora. Ali ni že čas, da pridemo do vsebinsko bolj vsestranske, če že ne celovite podobe? Da vsaj odpremo vprašanje sokrivde in njene porazdeljenosti? Ter se tako čim bolj približamo resnici, brez katere ni in ne bo slovenske sprave.

Ob sočasnem zavedanju, da obstajajo meje človekove osebne odgovornosti. Saj ljudje ne vedo, kaj delajo. Teološko rečeno. Filozofsko razumljeno: v svoji bivanjskosti so odvisni od bitno-zgodovinskih dogodij; in zaradi tega na metafizični ravni, kar tragedi potrjujejo že od Sofokla naprej, tudi brez krivde krivi. Ne da bi hkrati, po svoji vesti, smeli spregledati pravrednote človeškosti in človečnosti človeka.

DO SPRAVE IN S SPRAVO

Izjava Predsedstva SRS o narodni in državljanski umiritvi, 4. marec 1990 in

Izjava Slovenske pokrajinske škofovske konference o narodni spravi, 13. 3.

1990 - 30 let pozneje

»Bolj kot občutek dolžne zahvale za izkazano zaupanje, da ste me izbrali za predsednika tega visokega zbora, me predvsem naravnost pretresa zavest o zgodovinski in usodni prelomnici sedanjega trenutka za slovenski narod. S konstituiranjem te skupščine lahko menimo, da se je končala državljanska vojna, ki nas je lomila in hromila skoraj pol stoletja.« S temi besedami je 9. maja 1990 novo izvoljeni predsednik Skupščine Republike Slovenije France Bučar začel inavguralni govor. Potem, ko so po letu 1927, aprila 1990 potekale prve svobodne in demokratične volitve v Sloveniji/Jugoslaviji, je bil z uvedbo večstrankarske pluralne demokracije vzpostavljen tudi formalni okvir, ki je omogočal demokratično reševanje vseh vprašanj, ki so zadevala slovensko družbo. Da se je to dogajalo v času, ki ga je zaznamoval konec bipolarne ureditve sveta in padec berlinskega zidu, je seveda predstavljalo pomemben in nespregljiv vidik, ki je vplival tudi na tedanje dogajanje v Sloveniji.

Vsekakor je tedaj obstajalo soglasje o tem, da je napočil čas, ki omogoča tudi ustrezno urejanje nerešenih vprašanj povezanih z drugo svetovno vojno in njenimi posledicami, z namenom, da ta v prihodnosti ne bi več bremenila slovenske družbe. Tudi o tem, da so z vzpostavitvijo demokratičnega družbenega okvira ustvarjeni temelji za nepristransko in celovito obravnavo preteklosti, tudi obdobja okupacije 1941 do 1945, ni bilo dvoma. Postalo je jasno, da je o teh vprašanjih nujen nov razmislek. Da je treba izpostaviti kritičnem pretresu obstoječe raziskave ter ob upoštevanju sodobnih metodoloških konceptov interpretativno in terminološko posodobiti podobo druge svetovne vojne in jo spraviti v novo ravnovesje.

Z namenom, da bi tudi simbolno označili začetek procesa, ki bo vodil k razreševanju teh vprašanj, je na aprilskih volitvah demokratično izvoljeno predsedstvo Republike Slovenije sprejelo odločitev, za katero je sicer dala pobudo Spomenka Hribar, za koncept državne-cerkvene slovesnosti z verskim obredom in dvema govorcema (predsednik predsedstva RS in slovenski metropolit). Slovesnost, ki so se je udeležili najvišji predstavniki političnega in javnega življenja, s predsednikom predsedstva RS Milanom Kučanom vred, maševal pa je metropolit, ljubljanski nadškof Alojzij Šuštar, je potekala 8. julija 1990 v Kočevskem rogu.

Na podlagi večletnih prizadevanj Spomenke Hribar se je ta problematika, ki jo je pobudnica konceptualno umestila v kontekst narodne sprave, od srede osemdesetih let prejšnjega stoletja v slovenski javnosti sicer vse bolj uveljavljala kot legitimna tema, a je bila dolgo časa izključna domena civilne pobude. Tik pred aprilskimi svobodnimi večstrankarskimi volitvami, se je v ta proces vključila tudi država. Predsedstvo Socialistične republike Slovenije je 4. marca 1990 objavilo *Izjavo o narodni in državljanski umiritvi*, ki je pomenila prelomnico v obravnavi teh procesov, saj je to vprašanje postavilo na raven državnih ustanov. Nekaj dni za izjavo Predsedstva SRS, a še pred aprilskimi volitvami, je na seji 13. marca 1990 tudi Slovenska pokrajinska škofovska konferenca sprejela *Izjavo o narodni spravi*. S to izjavo se je tudi katoliška cerkev na Slovenskem pridružila spravnim prizadevanjem ter se v odnosu do države skušala uveljaviti kot avtonomen dejavnik, z lastno vizijo reševanja teh vprašanj.

Stanje 30 let pozneje (2020):

Dosedanja prizadevanja niso pripeljala niti do razčiščenja medvojne preteklosti – tako ta še nima enotne in enoznačne ocene -, niti niso uspela razrešiti ideoloških delitev. Vse bolj je jasno, da so razkol v družbi v gledanju na preteklost (predvsem na čas okupacije 1941-1945) prav za prav poglobila. Tudi poznavanje preteklosti zaradi vseprisotnosti teh vprašanj, ni večje in boljše, škodo je utrpel tudi ugled zgodovinopisja.

Tudi vprašanja, ki na načelni ravni niso bila nikoli sporna, kot je npr. vprašanje pietete, bi lahko bila bolj celovito urejena, če ne bi bilo uresničevanje pogosto pogojeno tudi z zahtevo po »ustrezni« reinterpretaciji medvojnih dogodkov.

V kontekstu takšnega stanja v slovenski družbi, se bom v prispevku osredotočil predvsem na vprašanje, v kolikšni meri lahko že v izhodiščnih tekstih - *Izjava o narodni in državljanski umiritvi* (Predsedstvo SRS, 4. marec 1990) in *Izjava o narodni spravi* (Slovenska pokrajinska škofovska konferenca 13. marca 1990) -, prepoznamo elemente, ki so vplivali, da so se dosedanja prizadevanja izkazala ne le kot neustrezna oblika reševanja tovrstnih vprašanj v slovenski družbi, ampak, da prav za prav aktualni koncept predstavlja del problema in ne rešitve. Učinek je namreč ravno nasproten od deklariranega. Takšen konceptualni pristop namreč ni pripomogel k odpravi bremen preteklosti v slovenski družbi, temveč vnaša nove spore in pogloblja delitve. Posebej protislovno deluje predvsem dejstvo, da se je konflikt v gledanju na preteklost v znatni meri razširil tudi na mlajše generacije, ki sicer niso neposredno obremenjene s travmami druge svetovne vojne.

Kako do sprave?

Blaž Mesec

Ob spravi maši v Rogu, na Krenu, ko sta si segla v roke dva človeka, nadškof, dr. Alojzij Šuštar, ki sem ga cenil, in predsednik Milan Kučan, ki ga cenim, sem bil ganjen. Oddahnil sem si. To je sprava, sem si rekel. To je zgodovinski dogodek. Prelomnica. Zdaj je konec nesmiselnega ločevanja. Zdaj je moja domovina pomirjena. Ali res?

Ne bom se spraševal, zakaj domovina ni pravno pomirjena. Na obeh straneh pogrevajo stare strasti in netijo nove, da bi pridobili ali obdržali svojo oblast in svoje iluzije. Bolj pomembno se mi zdi odgovoriti na vprašanje, kaj sprava sploh pomeni. Zakaj stisk rok najuglednejših predstavnikov obeh strani ni bil dovolj? V resnici je ostalo nekaj zamolčanega. Ponavljam, da bi si morali predstavniki obeh nasprotnih strani vzajemno javno priznati subjektivno pošteno namene in obžalovati njihove nenamerne realne izide ter nepoštena in zločinska dejanja.

Pošteni namen OF je bil osvoboditi deželo od okupatorjev in zagotoviti slovenskemu narodu obstoj ob izrecni grožnji nacistov, da bo uničen, in ob njihovih uničevalnih dejanjih. Namen OF je bil zagotoviti narodu svoboden razvoj z bojem proti okupacijskim silam. Drugi namen je bil rešiti socialno vprašanje, ustvariti po vojni socialno pravičen red. Tudi to je bil cilj celotne OF. Ob vprašanju, kako priti do tega in kakšne vrste socialno pravičen red naj bi to bil, pa so komunisti vsilili svojo ideologijo, ki je s svojo fantazmo o Novem svetu in novem

Človeku, osvojila tudi mnoge druge - in začeli izvajati komunistično revolucijo. S poudarjanjem potrebe (resnične ali namišljene) po enotnem vodenju odpora so podredili druge skupine OF in s taktičnimi potezami potisnili v kolaboracijo tudi tiste nasprotnike, ki jih ni navduševal Hitlerjev projekt.

Pošteni namen enega dela nasprotnikov OF je bil zavarovati narod, ljudi pred represalijami, pred nasiljem okupacijskih sil in ohraniti meščanski, kapitalistični družbeni red (ki je danes naš ustavni red), morda tudi kraljevino. Upali so, da se bo vojna sreča nagnila na stran kralja in zaveznikov. To upanje ni bilo brez realne osnove. (Navsezadnje se je predsednik kraljeve vlade po vojni vrnil v Jugoslavijo, ki pa ni bila več to, kar je bila prej.) Dotlej pa se je treba narediti ubogljivega, lojalnega okupacijskim oblastem, in po potrebi tudi poklekniti pred njimi. Vse v dobro naroda.

Namen drugega dela nasprotnikov OF je bil ohraniti slovenski narod v okviru združene Evrope pod vodstvom zmagovite Hitlerjeve Nemčije. Morda takole: med vojno so ostri, po vojni bodo samo prevzeli vlogo vodilne nacije (kot jo imajo danes ZDA). Naj je to pričakovanje videti še tako absurdno spričo tedaj dobro znanih rasističnih stališč nacistov do Slovanov in spričo izrecne Hitlerjeve zahteve, da je treba to deželo narediti spet nemško, temu pričakovanju ne moremo očitati namena uničiti slovenski narod.

Namen obojih nasprotnikov OF je bil preprečiti uveljavitev komunizma. S stališča današnjega odnosa do komunizma in po vsem, kar se je zgodilo med revolucijo, v socializmu in z njim, ne moremo reči, da je bil ta namen zgrešen.

Toda pošteni nameni tako OF kot njenih nasprotnikov so trčili – in se nerazrešljivo zapletli v bratomorno vojno. Morda je čas, da idejni dediči obeh strani to uvidijo in obe strani priznata druga drugi dober namen ter obžalujeta zla dejanja in slabe izide. Morda je čas, da nehajo pogrevati stara sovraštva, netiti nova in zastrupljati duha.

Ranjeni in ranljivi narod – zgodbe, ki jih želimo povedati svojim otrokom

Tomaž Erzar

V prispevku bodo predstavljene ugotovitve socialne psihologije, zgodovine, kriminologije in psihoterapije o poteku nasilnih konfliktov med družbenimi skupinami. Nasilna in genocidna dejanja imajo v različnih okoliščinah zelo podoben potek, ki se začne s klasifikacijo in simbolizacijo, nadaljuje s polarizacijo, dehumanizacijo in načrtovanjem, ter konča z iztrebljanjem in zanikanjem. Opažamo, da so nekatera geografska območja po svetu stalni vir nasilnih konfliktov, v katerih se prek ideologije, načrtovanja s strani lokalnih in globalnih elit,

diskriminacije in preganjanja vzdržujejo razmere genocidnega nasilja. Hkrati smo priče redkim in premalo znanim poskusom iskanja družbene pravičnosti in sprave v različnih, nekoč konfliktnih delih sveta. Po desetletjih relativnega družbenega miru in blagostanja imamo na Slovenskem priložnost in nalogo, da pretresemo posledice druge svetovne vojne, kakor se te kažejo v starejši in mlajši generaciji, in poskusimo preprečiti njihovo škodljivo medgeneracijsko nadaljevanje.

Pomembno je, da prepoznamo, poimenujemo in obravnavamo ranjenost ljudi, zlasti ker se ta najlažje in najpogosteje izraža na način, ki prikriva globino ranjenosti: z jezo, zanikanjem, ideološkim klasificiranjem, pripisovanjem in etiketiranjem, z zatekanjem v vlogo žrtve ter demonizacijo storilcev. Danes zelo jasno razumemo, da je razgradnja jeze in njenih obrazov predpogoj za dostop do ti. mehkega jedra človekovega notranjega sveta, kjer se ranjenost preoblikuje v ranljivost in kjer se posameznik odpre medsebojni povezanosti v razumevanju in sočutju. Hkrati ugotavljamo, da je razgradnja jeze vedno zelo oseben in negotov proces vztrajanja in odločanja s številnimi stranpotmi in postanki, za katerega je bistveno zagotavljanje varnosti, zdravljenje krivic, sposobnost žalovanja in odpiranje dobremu.

V nadaljevanju bosta predmet našega razmišljanja dve temeljni vprašanji, ki izhajata iz raziskav o genocidnih dejanjih in posegata v mehko osebno jedro doživljanja ter prav zato odpirata pot do zdravljenja čustvenih ran. Prvič, ali ne bi vsak v podobnih okoliščinah ravnal enako, kot so ravnali storilci in navsezadnje naši očetje, ali bi znal in hotel mladi generaciji, navsezadnje lastnim otrokom, o tem ravnanju povedati čustveno avtentično, ranljivo zgodbo o strahu, izgubi dostojanstva, izdajstvu, ponižanju in prikrivanju ter dolgi poti, ki vodi do poguma, sprave in odpuščanja. Zaključili bomo z mislijo, da na tej poti bolj kot kdajkoli iščemo vodnika.

Raznolikost bogati poglede v preteklost

Aleš Gabrič

Pozive k narodni spravi so pogosto pospremili klici po ponovnem premisleku o naši preteklosti, ki so segali celo do tega, da naj bi prišli do »prave« ali pa »nove« resnice o dogajanju v Sloveniji v letih vojne in neposredno po njej. Prizadevanja za spravo so se tako sprevračala v iskanje »prave« resnice, zagovorniki nasprotnih stališč pa niso dosegli nikakršnega zbližanja, kvečjemu nasprotno. Obema diametralno nasprotnima stališčema je bilo pogosto skupno le to, da nista dopuščali možnosti drugačne interpretacije dogodkov od tistih, ki so jih zagovarjali sami. Poleg tega je večina polemik potekala med ljudmi, ki niso poklicni raziskovalci preteklosti, zato je bila v njihovih trditvah pogosto problematična že uporabljena terminologija, ki je lahko precej odstopala od tiste, uveljavljene v historiografiji.

Prispevek se bo osredotočil na poskus utemeljitve »pravilnega« pogleda na preteklost na spominskih obeležjih in v idejah za oblikovanje javne izjave, ki naj bi presegla razhajanja. Utrjevanje lastnega pogleda na preteklost se namreč ni omejevalo le na časopisne polemike in soočenja, temveč so skozi spomenike za daljši čas zaznamovali tudi javni prostor. V prvih

desetletjih po drugi svetovni vojni je bilo tako postavljenih veliko spomenikov padlim borcem osvobodilne vojske, po demokratizaciji Slovenije pa so bila postavljena še številna obeležja padlim pripadnikom protipartizanskih enot. Skozi analizo besedil nekaterih spominskih obeležij bo prispevek opozarjal na spornosti interpretacij, ki poskušajo biti dokončne, a hkrati same odpirajo možnosti drugačnih pogledov na preteklost. V nesoglasja so bili ali pa so pobudniki poskušali pritegniti tudi nekatere vodilne državne organe. Tudi v tem primeru je prihajalo do različnosti pogledov, ali je sploh smiselno, da se predpisuje način edinega razumevanja preteklosti, kajti sprava naj po mnenju nekaterih sploh ne bi bila mogoča, če se ne bi poprej poenotili v »edini« resnici, o »edinem pravilnem« pogledu na zgodovino. Pod lupo bo postavljeno vprašanje, če lahko oz. kako lahko politične deklaracije oblastnih organov (sploh) lahko pomagajo pri iskanju poti v spravo.

Sveta vez življenja in smrti: meditacija o spravi

Lenart Škof

Sprava v sebi nosi več pomenov: lahko pomeni spravo na politični ravni, ki je gesta države v razmerju do njenih državljanov. Njeni izvrševalci so politični in drugi akterji in gesta slovenske sprave v Kočevskem rogu leta 1990 je bila pomembna točka v konstitucije slovenske državnosti. Vendar sprava v sebi nosi tudi bolj zakrite in težje dostopne elemente travme, ki pa jih ni mogoče zaobseči na omenjeni politični ravni. Zato je potrebna vzporedna, vendar močna etična intervencija, ki pa je v domeni filozofije, teologije, zgodovine in drugih humanističnih ved. Tu smo se v Sloveniji vedno soočali s problemom določitve polja t.i. ničelne točke etike, s katere bi bilo travme povezane z vojnim in povojnim nasiljem mogoče misliti na način občutenega razumevanja in odpuščanja ter s tem na način *dogodka* in ne resnice sprave. To področje etike ne more biti na razpolago političnim akterjem niti ni v domeni politike Cerkve ali katere koli druge civilnodružbene organizacije. V prispevku se bom na primeru Sofoklejeve *Antigone* dotaknil vprašanja t.i. ničelne točke etike in to vprašanje povezal s problematiko razumevanja nenapisanih etičnih zakonov – zlasti če jih uzremo z vidika etike ranljivosti, femininosti-matriksialnosti ter v tem okviru razumljene telesnosti-kot-materialnosti. Antigonin etični zakon bom v predavanju povezal z Jezusovo odrešenjsko navzočnostjo v svetu ter ponudil model etike, ki bo pokazal, kako sta Antigona in Jezus v njuni najvišji *etični konspiraciji*, utemeljeni na ljubezni in bolečini, svetu razodela in ponudila novo matriksialno zavezo sprave.